

ANDERLE ÁDÁM

Felfedezés vagy holocaust?

Megjegyzések Amerika felfedezésének 500. évfordulójáról

Furcsa esztendő volt az ötszázadik. Már 1986-tól úgy látszott, hogy az 1992-es év az európai államok rivalizálását hozza: Itália, Spanyolország, Portugália vetélkedett, melyikük legyen az európai ünnepek központja. Másrészt az Amerikai Államok Szervezete határozatokat hozott az évforduló megünnepléséről, ám ez inkább csak viharokat kavart. Abban ugyan a tengeren túl egyetértés volt, hogy a „felfedezés” szó túlságosan Európa-centrikus, ezért a mexikóiak (Leopoldo Zea filozófus) javasolták e szó helyett a szimmetrikusabb „két világ találkozása” formulát. Az indián szervezetek viszont tiltakoztak az ünnepeknek még a gondolata ellen is, és először a nyugati félteke történetében kontinentális szervezet alakult az európai hódítás „hiteles” bemutatására. Az „indián, néger és népi ellenállás” kontinentális tanácskozásait szervezték meg, s delegációkat küldtek Európába. Afrika és Ázsia viszont hallgatott – bár a kínaiak lakonikusan közölték a világgal (a kutatók számára már régről közismert tény): ők már ezer évvel korábban felfedezték maguknak Amerikát.

Eközben Spanyolország az Expo, az olimpia és a Madrid által egy évre elnyert a „világ kulturális fővárosa” cím révén úgy hitte, ő lett az évfordulás megemlékezés központja.

Ám az Expo, mely spanyol részről „a két világ találkozása” eszméjét kívánta szimbolizálni, jól mutatta, hogy a világ államait-kormányait valójában nem túlságosan érdekli az évforduló. A vatikáni pavilont leszámítva, ahol a katolikus egyház e témára vonatkozó forráspublikációi is helyt kaptak, másutt nem jelent meg ez az eszme.¹ Anglia tüntetőleg érdektelenséget mutatott, de a spanyol pavilon is meglehetősen rózsaszín változatot adott elő a felfedezésekről, Cortez és Pizarro nevét még csak meg sem említették. A sevillai egyetem e témában legautentikusabb történéseit pedig meglepő módon mellőzték az előkészületek során, jellegzetesen kasztíliai zamatot adva a felfedezéseknek.

Az európai (latin)amerikanisztika naív módon azt képzelte, hogy korábbi kutatásait fel fogják használni az évfordulós eseményeken, s bemutathatja az elmúlt évtizedekben elért új eredményeit. Ám, mint az Európai Latinamerikanista Történészek Társasága (AHILA) Végrehajtó Bizottsága egy 1992 decemberi bonni kollokviumon megállapította: sem az ismeretterjesztést, sem a nemzetközi sajtót nem „zavarták”, nem befolyásolták a kutatások új-legújabb eredményei. Évszázados előítéletek, klisék és sztereotípiák, „fekete legendák” születtek újjá a nemzetközi sajtóban, s ezeket vették át a hazai sajtó cikkei is.

E tekintetben érdekes egybeesések is felfedezhetők – felidézve a XVI–XVII. század nemzetközi spanyolelles frontját. Az angolszász sajtó e régi századok sémáit vette elő a „spanyol kegyetlenségről”, a katolikus egyház kétes szerepéről a véres hódításban: egyenesen Kolumbusz és követői „népirtá-

sáról” cikkeztek, Hirosima hatásával vetve össze a spanyol hódítást. Ez az álláspont régi angolszász történeti-politikai elfogultságokat vetített elénk, mely Latin-Amerika elmaradottságát egyedül a spanyolok számlájára írta – elfelejtve e szubkontinens e századi történéseit. A különös az, hogy ezt az angolszász álláspontot ismételték „kapitalistaellenes” álláspontokról az indián és népi mozgalmak III. kontinentális értekezletén elfogadott kiáltványban is:

„Mi, akik 1992. október 12-én összegyűltünk Diriangénben, Dario és Sandino földjén, ötszáz évvel azután, hogy elkezdődött a vérengzés, földjeink elfoglalása és elrablása, természeti forrásaink irracionális és könyörtelen kifosztása; munkaerőnk kizsákmányolása; mi, akiket arra kényszerítettek, hogy elhagyjuk isteneinket, titkos kultuszokká formálva azokat; hogy megváltoztassuk filozófiai nézeteinket, elvesztve nyelvünket, hogy elfelejtsük történelmünket; akiket betegségekkel fertőztek meg, rezervátumokba zárva...” E keserű váddal teli kiáltvány ugyanakkor azt hangsúlyozza: minden alávetés ellenére az ellenállás szelleme tovább élt, s „voltak dicsőséges pillanatok, amikor a vérrel szerzett szabadságot is megízlelhettük.”

A kiáltványból egy felszabadítási stratégia kontúrjai bontakoznak ki, mely a kapitalista formáción is túlmutat, „új alternatív gazdasági modellt” igényelve.²

A harmadik hasonló vonulatot, mely ugyanezt az alapállást fejezi ki, latin-amerikai kreol (ott született fehér) középosztályok jelentik, amelyek viszonya az évfordulóhoz ugyancsak meglehetősen ambivalens. Illusztrációként egy, a közép-amerikai sajtóban megjelent évfordulós cikkeket összegyűjtő kötetet említünk, melyet cikkünk címeiként is választottunk: „500 év. Holocaust vagy felfedezés?”³

Ez a mű a spanyol kultúrájú kreol-mesztic nemzeti középosztály – melynek sorsát-létét a térség (angolszász) Észak-Amerikától való függése teszi bizonytalanná – rossz életérzését vetíti vissza a történelemre, azonosulva a térség őslakóinak sorsával, önmagát is immár autochton lakosként, létében veszélyeztetve szemléli, és amely úgy látja, hogy a hódítás éppen a szubkontinens – Latin-Amerika – vitális erőit („gyökerek”) pusztította el.

A publikációk másik pólusát José María de Azola műve jelenti, amely hatalmas historiográfiai áttekintés az ún. *fekete legenda* irodalmáról. Azola magáról a fogalomról szóló vitákat és nézeteket is áttekinti. Ricardo García Cárceltől indít, aki szerint nincs is „fekete legenda”, legfeljebb egyfajta szuperérzékenység, amivel a permanens válságban lévő Spanyolország reagált görcsösen minden róla szóló negatív értékelésre. Depressziós jelenségnek tartja, amit pszichiáternek kellene inkább elemeznie, írja. Hasonló ehhez Pierre Chaunu véleménye, aki szerint a ‘fekete legenda’ a tükörkép visszatükröződése, kétszeresen átfórt kép, Spanyolország külső képe, ahogy azt Spanyolországban látják.”

Mindenesetre Azola a „fekete legenda” spanyol és amerikai változatát egyaránt vizsgálja, mindkét esetben az egyik ősforrást Las Casasban találva meg, akinek izzóan önkritikus műveit ügyesen fordították Spanyolország ellen. A könyv ezért Las Casas-historiográfia is, s ebből megérthető, miért kellett ötszáz évet várni, hogy a spanyol historiográfiában (pl. Menéndez Pidal

által) oly negatívan ábrázolt spanyol fráter műveinek kritikai kiadása megkezdődhessék.

Azola műve a „fekete legenda”-koncepciójával való tudatos szembenézés is. A spanyolokat, történész-társait is figyelmezteti: „Balgaság lenne azt hinni, hogy hasonló motívumokat csak a mi esetünkben találunk. Hány és hány 'fekete legenda' van forgalomban...! A katolicizmusnak megvan a maga fekete legendája és megvan a protestantizmusnak is. És akkor még nem beszéltünk az Iszlámról, melyet a keresztények szisztematikusan kigúnyoltak...”⁴

Azola munkája mellett megjelent egy ismeretterjesztő jellegű, rövid, populáris változat is a fekete legendáról,⁵ amely arra utalhat, hogy a spanyol historiográfia a spanyol közvéleményt is reálisan akarja szembesíteni saját múltjával, a róla kialakult imázsokkal, immár tudományos és nem politikai megközelítésben szemlélve saját múltját – elutasítva az ellensúlyként kiformált ultramontán jellegű apologetikus „rózsaszín” legendát is.

Kétségkívül az évforduló Latin-Amerikában mérlegkészítéssel járt, s a konklúzió rosszabb, mint az előző centenáriumé, amit az 1892-es négyszázadik évforduló körül fogalmazott meg Latin-Amerika értelmisége. Akkor ugyanis még úgy látták: „elmaradtunk”, tehát felzárkózási, modernizációs, utolérési stratégiákra van szüksége Latin-Amerikának. 1992 élménye ezzel szemben már a „lemaradtunk” döbbenete, s ebben az a reményvesztés is benne rejlik, hogy a hagyományos tőkés és szocialista modernizációs stratégiák egyaránt kudarcot vallottak a térségben.

A mérlegkészítésnek van azonban egy szaktudományos vonatkozása is, mely azt firtatja: Latin-Amerika történetének kutatása milyen jellegzetességeket mutatott az elmúlt két-három évtizedben. Érdeemes a választ az 1992-es évforduló inspirálta publikációk felől megközelíteni. Főként a spanyol kiadványok jelzik markánsan, hogy a kutatásokban – miközben mintaszerű helytörténeti jellegű monográfiák⁶ nagy számát láthatjuk, Latin-Amerika mint régió egységes történetére irányuló kutatási és összehasonlító kísérletek szinte fehér hollóként tarthatók számon.

Amerikában vannak kutatók, akik egyenesen tagadják, hogy lenne egységes „Latin-Amerika történet”; a szubkontinens jobbára országok vagy azon belüli kisebb régiók mozaikjaként tűnik elő. E kérdés kapcsán más egyensúlytalanságokra is fény derülhetett. Arra ugyanis, hogy a latinamerikanista történészek legszamosabb csoportját jelentő spanyol historiográfiában Latin-Amerika történetét jobbára a nemzeti történet részeként kutatják, ezért döntően a gyarmati periódust vizsgálják.

Ezzel magyarázható, hogy az évfordulóra megjelent háromkötetes spanyol Iberoamerika történetének utolsó kötetét, mely a függetlenség XIX–XX. századi periódusát mutatja be, döntően nem hazai szerzők írták. Egy spanyol mellett két angol, egy német, egy olasz és egy magyar kutató alkotása e spanyol kötet.⁷

További jelei az egyensúlyvesztésnek, hogy a XIX. század továbbra is alig kutatott fejezete e régió históriájának, s a vallás és egyház történetének elmélyült kutatása is csak a közelmúltban kezdődött el.⁸ Izmos viszont az

„ethnohistoria” és a politikatörténet; a kontinentális összehasonlítást ambíció-
onáló eszmetörténet pedig éppen csak elindult kutatási irány.

Ezen túl az a szemléltető benyomása, hogy az 1960–80-as évek nagy
kutatási fellendülése után Európában csökkent a Latin-Amerika felé forduló
kutatói érdeklődés. Ám ehhez gyorsan hozzá lehetne tenni: Európa (és tár-
sadalomtudományainak) érdeklődése általában is radikálisan önmagára szűkül
le ismét, a nyitottság évtizedei után a befelé fordulás jeleit mutatva. Témánk
kapcsán ez a Latin-Amerikába irányuló európai bevándorlás iránti megújult
érdeklődésben érhető tetten.⁹ Ezzel együtt egy tematikus és módszertani ki-
fáradás jeleit is láthatjuk.

Magunk úgy véljük, hogy az európai Latin-Amerika-kutatások új, tá-
gabb keretben kaphatnának újabb ösztönzést: Latin-Amerikát mint régiót
Közép-Kelet-Európa történetével való összevetésben – ahogy ezt már a ‘60-
as években Wittmann Tibor javasolta és elkezdte.¹⁰ Nem lenne tanulság nél-
küli persze egy összehasonlító vizsgálat Latin-Amerika, Közép-Kelet-Európa
és az Ibériai-félsziget (vagy szélesebben: a Mediterrán régió) között sem,
különösen a XVI–XX. században, hogy önmagunk szűkebb történetét is
jobban megérthessük.

* * *

Az 500. évfordulóról medítálva e cikk írójának Parkinson híres „tör-
vényei” jutnak eszébe. Európa (és a világ) amerikanistái-latinamerikanistái
úgy jártak, mint ama cégek, amelyek hanyatlásának legbiztosabb jele, amikor
díszes székházat kezdenek építeni.¹¹ Az ötszázadik évforduló ünnepi pompája
mögött ugyanis egy lendületét veszített kutatási orientáció képe sejlik fel.

Jegyzetek

1. A magyar pavilon számára a JATE Latin-Amerika kutatócsoportja két könyvet készí-
tett. Anderle Ádám: *En contacto. Historia de las relaciones húngaro-españolas*. Se-
villa, 1992. E kötet 100.000 példányban jelent meg. A másik: *América Húngara. El
Nuevo Mundo en la poesía magiar*. (trad. Éva Tóth, Editor: Ádám Anderle. Sze-
ged, 1992.), 11.000 példányban jelent meg.
2. *Declaración de Managua. III. Encuentro Continental de Resistencia Indígena, Nega-
ra y Popular*. Managua, 1992. október 12.
3. *500 años. ¿ Holocausto o descubrimiento?* Compiladores: Juan Rafael Quesada,
Magda Zavala. Editorial Universitaria Centroamericana. San José, 1992.
4. Azola, José María: *La leyenda negra*. Madrid, 1992.
5. Cárcel, Ricardo García-Bretos, Lourdes Mateo: *La leyenda negra*. Ed. Anaya. Mad-
rid, 1990. Szélesebb keretben szemléli e kérdést Caro Baroja, Julio: *Las falsificaci-
ones de la Historia (en relación con la de España)*. Ed. Seix Barral. Barcelona,
1992. (Csupán ebben az egy évben a mű négy kiadása jelent meg.)
6. Tételes felsorolás reménytelen lenne. Ehelyett a két legfontosabb sevillai kiadó-
intézmény nevét említéném: CSIC Escuela de Estudios Hispanoamericanos és Ar-
chivo de Diputación Provincial de Sevilla (Antonia Heredia Herrera a sorozat ki-
adója).
7. *Historia de Iberoamérica. I.–II.–III.* (Coord.: Manuel Lucena Salmoral). Madrid,
1990. Editorial Cátedra. II. Kiadás 1992.

8. Két fontos könyv illusztrációként: Garcia Jordán, Pilar: *Iglesia y Poder en el Peru Contemporáneo. 1821–1919.* Cuzco, é. n.; Codes, Rosa María Martínez de: *La Iglesia Católica en la América Independiente.* Siglo XIX. Madrid, 1992. Ed. Mapfre.
9. A Colombresben (Asturias) székelő Archivo de los Indianos ilyen témájú kiadványsorozata (*Cruzar el charco*) a legfontosabb e tekintetben.
10. Wittmann Tibor: *El aporte común de América Latina y Europa Central a la genesis del capitalismo.* Estudios Históricos. Marilia, 1969. 79–92.; Uő: *Los metales preciosos de América y la estructura agraria de Hungría a los fines del siglo XVI.* Acta Historica, t. XXIV. Szeged, 1967. 27–35. Lásd még: Ádám Anderle: *Europa Central y América Latina.* Hungría, 1993, 3. szám. 2., és a JATE kutatócsoport hasonló című kiadványát négy magyar, négy osztrák és egy szerb történész tanulmányaival: *Europa Central y América Latina.* Szeged, 1993. ed. Ádám Anderle.
11. Némi szarkazmussal említem, hogy ebben a „parkinsoni” tendenciában helyezhető el a magyar latinamerikanisztika is. 1990-ben alakult meg a Magyar Latinoamerikanisták Társasága (elnöke a cikk szerzője), a Szegedi Latin-Amerika Története Kutatócsoport (JATE) elkészítette és spanyolul kiadta a magyar latinoamerikanistákról szóló adattárát: *Latinamericanistas en Hungría, 1992.* Szeged, 1992. (ed. Ádám Anderle), miközben – nem összefüggés nélkül a kutatási ösztöndíjak eltűnésével – a Latin-Amerika kutatására irányuló társadalomtudományi érdeklődés radikálisan csökkent – meghagyva e témát a „latinamerikanizálódással” bibelődő politikatudományi és publicisztikai írásoknak.